

**ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ
”ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР ФОЛ” ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ**

СЕКЦИЯ ”БАЛКАНИТЕ 1878-1945”

ИЛИАНА ДОНЧОВА ИЛИЕВА

**АЛБАНСКИЯТ ВЪПРОС ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА БЪЛГАРСКИТЕ
ДИПЛОМАТИ (1908-1912)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**НА ДИСЕРТАЦИЯ
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН
”ДОКТОР”**

ОБЛАСТ 2. - ХУМАНИТАРНИ НАУКИ

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.2 - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

НАУЧЕН КОНСУЛТАНТ: проф. дин СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

СОФИЯ

2012

Младотурската революция от 1908 г. внася чувствителни изменения в политическата обстановка и отношения на Балканите и подлага на изпитание утвърдените външнополитически позиции на България. Сериозните сътресения и промени в Османската империя отнемат инициативата на европейските дипломации за модернизирание на турската държавна система, с което се създава неясна перспектива на реформената акция в Македония. Това положение тревожи българските управленски кръгове, които градят външната политика на дългогодишната идея за автономия на Македония, гарантирана от Великите сили. Новата ситуация налага промени и преоценка в традиционните схващания в решаването на този проблем, при което албанската страна и народ са определени като важен фактор за съдбините на полуострова и на българското народно дело в Македония.

* * *

Дисертационният труд "Албанският въпрос през погледа на българските дипломати (1908-1912)" има документален характер и следва естествения ход на историческите процеси. В научно обръщение се въвежда основният изворов масив по темата, като се позовава на дипломатически рапорти от легациите, търговските агентства и консулства, съхранявани в Централния държавен архив.

Отделни интересни попадения се откриват в личните фондове на политици и дипломати в Научния архив на Българската академия на науките и на Българския исторически архив на Националната библиотека "Св. св. Кирил и Методий", които допринасят за детайлното познаване на събитията. Друг ценен източник е ежедневния и периодичния печат, който във времето до Балканските войни още не е изложен на натиска на цензурата. В това отношение на първо място трябва да се постави вестник "Дневник", подобна насока следват "Ден" и "Утро", за разлика от партийните издания, които проявяват субективизъм, в зависимост от поставените политически цели.

В търсене на различни гледни точки са взети под внимание речи на обществени и партийни дейци, които дават автентични сведения и вътрешнополитическа информация. Приведена е мемоарна литература, спомени и дневници, въпреки, че интерпретират събитията от лична гледна точка. При разработване на темата са използвани документални сборници и справочни издания.

* * *

Миналата и съвременната история на Албания привлича вниманието на поколения българи. Този интерес се появява в началото на двадесетото столетие, когато националното съзнание сред албанците постепенно се пробужда, а българите вече осъществяват своето народно дело. В създадената у нас по този въпрос неголяма по обем публицистична и научна книжнина могат да се проследят няколко характерни периода, които следват генезиса и конюнктурата на събитията на Балканите.

В годините до Балканските войни албанският проблем е обект на внимание предимно от страна на общественици, дипломати и политици. През 1903-1909 г. са издадени няколко брошури, които разглеждат заселването на “албанския елемент” в славянските провинции, както и ранните етапи, програми и борби за автономия.

Започналото след Младотурската революция от 1908 г. движение за еманципиране на албанския народ, макар и с различен коментар, намира широко отражение на страниците на вестниците и списанията. В редица материали на известни публицисти и патриоти борбите на албанците и македонските българи срещу Османската империя се разглеждат като взаимосвързани.

Краят на Първата световна война прекъсва стремежа за обединение на българския народ и в продължение на години “темата Албания” изчезва. Едва през втората половина на XX в. родната историопис преоткрива тази “близка и непозната” страна. В редица проучвания на Р. Стойков, Г. Делчева, К. Манчев и В. Трайков по балканските проблеми се разглеждат и въпроси от албанската история.

Новият XXI век бележи нарастващ интерес към албанската проблематика. На основата на богата документална база изследователи от различни институции изясняват важни събития в широка хронологическа рамка.

Новото начало е поставено с издадения през 2000 г. сборник ”Албания и албанските идентичности”, който панорамно представя историята на страната чрез статии на утвърдени албанисти от България и чужбина. Своеобразно допълнение към поредицата е интердисциплинарното изследване на А. Желязкова (и екип) по въпросите на малцинствата и културното взаимодействие - ”Албанският национален въпрос и Балканите. Теренни проучвания”, 2001. Българската историография е допълнена с монографиите на Б. Петров “От съпротива към гражданска война”, 2000 г., на Б. Гюзелев ”Албанци в Източните Балкани”, 2004, на М. Стамова “Албанският въпрос на Балканите (1945-1981)”, 2005, на Н. Кочанков “От надежда към покруса. Западна

Македония в българската външна политика”, 2007. В последните години Г. Георгиев търси отговор на ”заредения” с много неизвестни въпрос за отношението на най-големите народности във Вардарска Македония - българската и албанската при промяната на временния баланс между балканските държави през 1913 г.

* * *

Развитието на албанското национално движение в края на XIX в. до Балканските войни, като съществена част от националния въпрос на Балканите и ключов за миналото, настоящето и бъдещето на региона традиционно привлича вниманието на учените от Института за Балканистика с Център по Тракология ”Проф. Александър Фол” - БАН. Разработването на тази тема, наред с проучването на съвременната история на албанския народ превръщат института в модерен център за албанистични изследвания.

Важни моменти от Албанския национален въпрос са разгледани в труда на Б. Соколова ”Албански възрожденски печат в България”, издаден през 1979, в който е проследена издателската дейност на албанската колония в София в края на XIX и началото на XX век. В статията ”България и Албанският въпрос в началото на XX в.”, публикувана през 1982 г. Р. Божилова и Б. Бобев поставят и интерпретират отделни аспекти по тази важна, но неизяснена тема. В изследването на Б. Бобев и Т. Кацори ”Близката и непознатата Албания”, София, 1998, в богатата информация за географската среда, живота и бита на албанския народ е отделено място на борбите срещу Османската империя в началото на XX в. Проучвайки балканското културно-историческо и етническо пространство, в студията ”Православни и католици в Албания”, поместена в сборника ”Албания и албанските идентичности”, 2000 г., С. Елдъров анализира историята, развитието и обществената тежест на православието и католицизма в Албания от първите години на новото хилядолетие до съвременността. Същият автор поставя и темата за положението на българите в Албания и мерките на българската държава в защита на техните права. В излязлото през 2000 г. богато документирано издание ”Българите в Албания 1913-1939. Изследване и документи”, главният обект на проучване е изяснен от гледна точка на историческото минало на българския и албанския народ. В редица публикации на З. Първанова албанският проблем се засяга във връзка с младотурската политика, националните движения в Европейска Турция и балканското сближение, като обстойно е разработен в излязлата

през 2002 г. монография “Между неосъществения Хюриет и неизбежната война. Националните движения в Европейска Турция и младотурският режим 1908-1912 г.”.

В проучванията на Г. Марков по темата за Балканските войни попада и “разгарящото се” албанско национално движение, чиито “неудобства и изгоди” са изяснени в статията “Към предисторията на Балканския съюз (март-септември 1911 г.), излязла през 1987 г.

Съществен принос по изучаването на Албанския въпрос има съветската и съвременната руска историографска школа. В отпечатаната през 1959 г. монография на И. С. Сенкевич, “Освободителное движение албанского народа в 1905-1912 гг.” е приведен документален материал от албански, руски и австрийски архиви. В “Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов Европейской Турции в 1905-1912 гг.”, 1960 г., И. С. Галкин разглежда борбата на албанския народ в контекста на разпадането на Османската империя и усилията на Великите сили за запазване на статуквото. Кратък обзорен преглед по същия въпрос, на основата на отделни изследвания прави Н. Д. Смирнова в “История Албании в XX веке”, 2003. Проблемът частично е засегнат в публикациите на П. А. Искендеров “Албания в международных отношениях 1878-1908 гг.” и “Рождение албанского государства”, поместени в сборника “В “пороховом погребѣ Европы” 1878-1914”, 2003.

Външнополитическата активност на Черна гора, свързана със стремежа на нейните управляващи за териториално разширение е отразена в проучванията на историци от няколко поколения. Въстанието на северните албански католически кланове и Малесорската криза през 1911 г. се разглеждат в редица статии - “Устанак Малисора 1911. године и америчка помоћ Црној Гори”, 1967 г. с автор Д. Живојиновић, “Србија и Црна Гора у Малисорској кризи 1910-1911. године”, 1985 г. на Ђ. Макић, “Црногорски конзулат у Скадару и Малисорске буне 1910-1911. године”, 1997 на Н. Томовић, както и публикациите на М. Рили, свързани с политиката на княз Никола към албанските племена и шкодренските Малесори в периода (1878-1903).

Балканистичните проучвания на сръбските учени обхващат широк кръг проблеми. В трудовете на Р. Савић “Арбанаси на српском тлу”, 1989 г., на С. Драшкић “Европа и албанско питање”, 2000 г. и на С. Павловић “Историа Балкана 1804-1945”, 2004 г. е отделено специално място на различни аспекти от албанското национално движение с акцент върху борбите за културен подем на албанския народ. Едно от най-

новите проучвания по тези проблеми е излязлата през 2009 г. монография “Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878-1912)” на М. Jagodič, 2009.

Безспорен принос по темата са изследванията на автори от албански произход и представители на албанската диаспора, между които S. Skendi “The Albanian National Awakeing 1878-1912”, Princeton, 1967, на R. Marmullaki “Albania and Albanians”, London, 1975, обобщаващият труд на S. Pollo и A. Puto “The History of Albania”, издаден в Лондон през 1981 г. Албанската изследователка D. Tare в публикуваната през 2011 г. статия “Italian Politics and Albanian National Movement in the End of XIX-th and the Beginning of the XX-th” се спира на ролята на арбарешите при формиране на италианската политика.

Сред англоезичните издания интерес представлява богато документираната монография “The Falcon end the Eagle: Montenegro and Austria-Hungary, 1908-1914”, 1989 г., (преведена на черногорски език). Нейният автор, проф. J. Treadway отделя специално място на Малесорското въстание от 1911 г., на отношенията между албанските католически кланове и Черна гора.

В последните години, във връзка с отново поставения албански проблем, в България се появяват преводни изследвания, сред които книгата на М. Викърс “Албанците. Съвременна история”, 2000 и “История на албанците. От илирите до независимостта на Косово” на С. Мете, 2006. Ориентирани към съвременната епоха, авторите засягат и някои моменти от антиосманското движение на албанския народ през първото десетилетие на XX век, като опора на националното съзнание и идентичност.

Проучването на албанското национално движение в навечерието на Балканските войни се докосва до различни аспекти на едни многостранни отношения от обществения, политическия, дипломатическия, икономическия, социалния, културния и духовния живот, богато осветлени в българската и чуждата историография.

* * *

Изследването на Албанския въпрос през погледа на българските дипломати дава богата информация по една интересна и неизяснена тема. Разглеждането на борбите на албанския народ в светлината на българската политическа действителност насочва към възможна, но нереализирана алтернатива за разрешаване на националния въпрос. Същевременно дава представа за мястото и значението на албанския проблем в политиката на Османската империя, съседните балкански държави и Великите сили.

Заедно с това се стреми да покаже до каква степен албанското национално движение изиграва ролята на *casus belli* в Балканската война.

* * *

Настоящият труд следва общоприетата структура. В увода е направен историографски преглед, посочени са публикации на български и чужди автори по темата. Въведени и обяснени са основни, специфични понятия от социалната структура, племенната стратификация, обичайното право, обществената йерархия и конфесионалната принадлежност на албанците, което ориентира и подпомага при възприемане на основния текст. В обзора върху духовното развитие е обърнато внимание на героичната епопея на Скендербег и Призренската лига, спомена за които идентифицира, обединява и оставя силна следа в историческата памет на албанския народ. Подчертан е приноса на първите просветители, които поставят богатото наследство на родния език в основата на нацията и полагат усилия това да бъде осъзнато от народа. В резултат културно-просветната линия в дейността на албанското национално възраждане (Рилиндия) придобива политическа насоченост, а идеала за свобода и независимост става основа на националния дух.

Изложението съдържа пет глави. Първата, озаглавена **”Албанският въпрос (1908-1909)”** включва пет параграфа: **1). Дипломатът д-р Недялко Колушев – нов поглед към Албания; 2). Албания и Младотурската революция; 3). Българската държава ”за или против” съюз с албанците; 4). Начало на самоосъзнаване на албанския народ; 5). Албания – кръстопът на интереси.**

В началото на ХХ в. албанският проблем все още не създава усложнения, но постепенно се очертава в панорамата на международните отношения като важна част от националния въпрос на Балканите. Българското външно министерство нарежда на дипломатите да следят със ”зорко око” всичко в страните, където са акредитирани, като тази ”обязаност” е още по-наложителна за представителите в балканските столици.

В тази връзка е открито дипломатическо агенство в Цетине, като е преценено, че със своето местоположение столицата на Черна гора е удобно място за проследяване на националното движение на албанския народ. Българските политици и дипломати свързват взаимодействието и влиянието на това движение с борбите на останалите народи в пределите на Османската империя, с отношенията със съседните балкански

държави, с пропагандите на заинтересуваните европейски сили, както и с понататъшната съдба на Албания.

Задачите, възложени на българската мисия в Цетине започват да се изпълняват успешно след неколнократни промени в агентството. Рапортите до външно министерство съдържат подробни сведения и анализи, които спомагат при формиране на българската политика. Същевременно тези документи представляват ценни свидетелства за албанската национална история и в по-голямата си част се свързват с името и делото на д-р Недялко Колушев.

През есента на 1905 г. д-р Колушев предприема двумесечна обиколка на Босна, Херцеговина, Албания и Македония, което е държано в тайна, но е разрешено и съгласувано с княз Фердинанд. В обширен доклад дипломатът отбелязва, че ако при пътуването е успял да привърже към българския владетел няколко от най-влиятелните албанци, е извършил един от "най-висшите си и най-приятните си дългове". В заключение предлага да се създадат тесни връзки между българския и албанския народ, които живеят при еднакви условия и имат обща етническа граница.

Изложените в доклада виждания са доказателство, че д-р Колушев е привърженик на идеята за активизиране на българската политика по Албанския въпрос. Основната теза, която застъпва и отстоява през годините е за връзката между Албанския въпрос и Македонския въпрос и необходимостта от спечелване на албанското движение като съюзник на българската политика в предстоящите събития.

Началото на тази нова политика е поставено с изпълнението на специална мисия, по време на която д-р Колушев установява трайни приятелски отношения с видни албанци. Между тях е Дон Примо Дочи, абат на силното католическо племе мирдити, с чието съдействие подбира юноши, които да постъпят в български учебни заведения, включително във Военното училище. Освен това е разработен план за изпращане в двореца в София на друго момче от първия мирдитски байрак, което чете и пише на албански език, като заминаването е държано в пълна тайна. След изпълнение на поставената задача, в рапорт до българския владетел, д-р Колушев споделя, че с приемането на Alessandro Marghиту се създава връзка с най-силния мирдитски байрак и се "отваря задна врата за към сърцето на най-солидната албанска област, толкова близка до дебърските български земи".

Благодарение на добрите си връзки с католическите племена, Н. Колушев успява да следи развитието на албанските дела, както и дейността на двете най-силни

пропаганди – австро-унгарската и италианската, чиито агенти се опитват да ангажират албанските водачи. Освен това провежда срещи с книгоиздателя Кристо Люараси и Шахин бей Колоня, най-видните представители на албанската колония в София, с които обсъжда ”най-обстоятелствено” различни въпроси по албанското народно дело. След проведените разговори уведомява княз Фердинанд, че е създаден Вътрешен албански таен комитет, основан на същите начала, на които е изградена революционната организация в Македония. Крайната цел е автономията на Албания, като дейността е насочена към изучаване на албанската писменост и премахване на турския и гръцкия език от албанските училища, църкви и джамии. Поради това дейността на колонията в София работи за пробуждане на народностното самосъзнание на албанския народ и борба против чуждите пропаганди. Водачите са на мнение, че албанските интереси не се сблъскват с българските и териториалните искания ще се уредят между двата народа. По съвсем различен начин стоят нещата с гърците, сърбите и черногорците, с които не е възможно споразумение, защото претендират за земи, населени с албанци.

Началните години от дипломатическата дейност на Н. Колушев в Черна гора съвпадат със засилваща се нестабилност в западната част на полуострова. Положението се усложнява от непрекъснатите вражди между албанските племена, които Високата порта не е способна да прекрати. Зачестяват и пограничните турско-черногорски инциденти с участието на албанци, което изостря отношенията между двете съседни държави. Това създава благоприятни условия за засилване влиянието на Австро-Унгария и Италия в Албания, но не променя поведението на Великите сили, които са за запазване на съществуващото положение. Така регионът остава несигурна и взривоопасна зона, кръстопът на разнопосочни интереси, където динамиката на протичащите събития постепенно вкарва Източния въпрос в нова фаза. Стремещът за окончателната подялба на османското наследство, за пълното освобождение на подтиснатите народи и обединението им с националните държави руши и лишава от перспектива Османската империя, като нейната загнила същност най-драстично се проявява в Албания.

През 1908 г. Балканите продължават да са конфликтна точка, където натрупаните проблеми трябва да бъдат решени. Лидерите на младотурското движение, които поддържат идеята за неделимостта на Османската империя и желаят обединение

на всички поданици в единна османска нация, ускоряват началото на подготвяната революция.

От Битоля, Солун и Скопие, българските търговски агенти Тодор Недков, Атанас Шопов и Иван Икономов подробно информират външно министерство за протичащите събития. От решаващо значение се оказват протестите на албанските мюсюлмански кланове в Косово, които настояват султан Абдул Хамид II да възстанови турската конституция. За чуждите дипломати причините, които са накарали албанските първенци да искат конституция са предмет на дълго обсъждане и догадки. Нещата се изясняват, когато става известно, че по време на движението почти всички водачи са спечелени и са под влияние на Младотурския комитет, като са знаели крайната цел. На събраните около Феризович 30 000 въоръжени албанци не е казана истината, а са ги уверили, че ще изгонят европейците от земите си.

След възстановяване на конституцията Младотурският комитет си поставя като първа задача да проникне навсякъде в Албания. Целта е да се ограничи влиянието на оглавяваното от принц Сабахатин "Общество на частната инициатива и децентрализацията", чиито идеи лесно могат да бъдат възприети от албанците. Същевременно се полагат усилия да бъдат примирени враждуващите кланове, като специални емисари бързат да посветят населението в същността на конституцията, която албанците възприемат като своеволие и неплащане на данъци.

Дейците на младотурското движение бързат да заявят пълното удовлетворяване исканията на двата албански племенни клона. На тоските в Южна Албания обещават самостоятелно развитие в национален дух, език и нрави, с което конституционната идея печели многобройни привърженици. На гегите в Северна Албания гарантират институции в духа на мюсюлманството, като на всички се дава за гаранция отговорното правителство.

Промяната в Турция се приема от католическите кланове като начало на приятелство между враждуващите племена и предвестник на блясково бъдеще за народа. Емисари-албанци проповядват съгласие, говорят за обединена и силна Албания, в която албанския език ще заеме мястото на турския, обещават народни училища и пълно автономно управление. Съвсем различно е настроението сред петте байрака на най-силното католическо племе мирдити, които не скриват опасенията си, че властите ще им отнемат привилегированото положение, от което са се ползвали при предишния режим.

Недоволни са и албанските мюсюлмани във вилаетския център Шкодра, в Призрен, Ипек и Дяково, както и в граничните с тях области. Поради това младотурците провеждат усилена пропаганда, защото населението се държи резервирано и пасивно и не взема участие в ”движението на новата ера”.

Проявените настроения в Косово и Шкодренско притесняват младотурците в Цариград, тревога предизвиква и борбата на албанците в южната част на страната за създаване на клубове с искания за равенство и свобода на албанската нация и език. В Битоля, най-големият политически и културен център на албанците в Македония, Албанският конституционен клуб се стреми да премахне причините за несъгласие между тоските и гегите и си поставя за цел обединение на Албания и защита на конституцията. В тази връзка е подета инициатива за свикване на първия албански форум, известен като Конгреса на азбуката, проведен през ноември 1908 г. В Битоля пристигат представители от цяла Албания и от емигрантските центрове в чужбина, които имат за задача да одобряват единна азбука от съществуващите четири варианта. На делегатите е предложена и програма за културна и административна автономия, възприети като начало за обединение на всички албанци.

Всичко това стряска младотурците, които отстъпват от прокламираните конституционни принципи и в стремеж да възстановят величието на Османската империя, предприемат политика на османизирание на нетурските народи, което предизвиква ожесточена съпротива.

По същото време България обявява независимост, което изостря отношенията със съседната империя. В тази връзка военното министерство предприема мерки и насочва вниманието си към тази част на армията, която има назначение на Македонския боен театър. В разработения оперативен план се залага подкрепа от външна сила, като специалистите преценяват, че съюз с албанците е единствената комбинация, която и в политическо и във военно отношение има много предимства. На противоположно мнение се оказва външно министерство с аргумент, че при съществуващата разпокъсаност, слабото схващане на националната идея и различните чужди влияния такъв съюз е ненавременен.

Независимо от противоположните оценки, от дипломатическото ведомство продължават да следят както вътрешните, така и външните фактори, които оказват влияние върху движението в Албания. На Димитър Ризов, дипломатически представител в Рим е възложено да следи дейността на албанските патриоти в Италия и

отношението на правителството по албанския проблем. През следващите години дипломатът предоставя разностранна информация и става горещ застъпник на идеята за общност на интересите на българския и албанския народ.

В началото на 1909 г. подетата в южните части на Албания борба за разпространение на майчиния език и употребата на латиницата се разширява, а православните албанци в Корчанско настояват за богослужение на роден език. Различно е настроението в Косово, където под ръководството на известния водач Иса Болетинац съпротивата срещу новия режим нараства с искане за възстановяване на старата власт. Двете течения в албанското движение са коренно противоположни, първото се стреми да обхване всички, без разлика на религия и да образува от Албания автономна провинция. Второто носи характер на религиозно-мюсюлманска реакция и има за цел да направи преврат в империята. Очертаните различия се проявяват по време на мартенския метеж в Цариград, подкрепен от мюсюлманските кланове в Северна Албания, докато патриотите-националисти застават на страната на конституционалистите.

След детронирването на султан Абдул Хамид II, младотурското правителство взема решение да приложи твърди мерки за успокояване на Косово. За целта е изпратен експедиционен корпус със задача да събере оръжието от населението, да разпредели данъците и да набере войници от размирната област. Предприетите от турските власти действия се посрещат с ожесточена съпротива, против се обявяват и албанските конституционни клубове в Солун, Битоля и Скопие.

Въпреки протестите, прилагането на "общодържавните мероприятия" продължава, като властите се стремят да предизвикат религиозното чувство на албанските мюсюлмани и да ги противопоставят на християнските им сънародници. Предприетите мерки не дават очаквания резултат, напротив, в страната се завръщат видни емигранти, които се включват в борбата за "събуждане" на албанския народ.

Година след Младотурската революция в албанското движение няма нужното единство и съзнание, което да промени съществуващото положение. Но сравнено с предишни бунтове, за първи път албанците отказват да се подчиняват на султана и правителството. Според д-р Колушев този нов елемент придава революционен характер на вълненията, като предвижда, че със своите действия конституционалистите само ще ускорят събитията в Албания.

Вълненията в Косово и общото недоволство застрашават младотурското управление, което дава повод за настъпление срещу националните движения. Обстановката в Европейска Турция за пореден път привлича вниманието на Великите сили и съседните балкански държави, които реагират съобразно своите интереси и намерения.

За да гарантира присъствието и влиянието си, Италия открива албански национални училища и засилва културно-агитационната си дейност с цел да развива и разширява предприятията си в Албания. Това тревожи Австро-Унгария, чието влияние значително намалява след установяване на конституционния режим в Турция. Поради това във Виена полагат усилия да реорганизируют пропагандата си и с всички възможни средства да се доближат до автономисткото движение. Албанският въпрос е в центъра на вниманието и на черногорското правителство, което желае при оттегляне на Османската империя от Балканите да разшири територията си за сметка на албанските земи в Шкодренско и Косово.

Българските управляващи редовно получават подробна информация за развитието на албанските дела, без да се намесват, защото следват съветите на Великите сили за запазване мира на Балканите. По същото време албанското движение търпи промяна, предизвикана от ”новата струя” в духовния мир на народа, резултат от усилената дейност на патриотите. Този важен период от борбите на албанците е разгледан във втората глава **”Албанското национално движение през 1910 г.”**, съдържаща четири параграфа: **1). Албанските патриоти в борба за самоопределение; 2). Борба за запазване на вековните привилегии; 3). Несполучлив опит за усмиряване на Северна Албания; 4). Готовност за отстъпки от страна на младотурците.**

В първите месеци на 1910 г. дипломатическите рапорти до българското външно министерство са изпълнени със сведения за просветната дейност, която е основна ориентация и линия в албанското възраждане и освободително дело. Но идеята за сплотяване на албанския народ под лозунга ”Вярата на албанеца е Албания” силно тревожи младотурците, които се опасяват, че приемането на латинската азбука в албанската книжнина ще отвори ”нова язва” в обществения живот на империята. Поради това младотурските комитети в Дебър, Тетово, Дяково, Призрен, Прищина и Ипек настояват Министерството на просвещението да въведе в турските училища преподаване на албанския език с арабски букви и да открие в изброените места такива,

които да имат турско-албански характер. За да противодействат на укрепващото албанско национално чувство, младотурците свикват митинги в редица градове, като се опитват да придадат на проблема религиозен характер. На населението се внушава, че свещените книги на мюсюлманите са писани на арабски, а латиницата е дадена от католиците, които се стремят да отклонят албанския народ от естественото му развитие.

Първоначално в Северна Албания, подложена на влиянието на духовни лица за кратко време се създава силно настроение против латиницата. В Гиляне, Вучитрѐн и Митровица са проведени събрания с искане за приемане на арабската азбука. Тези действия предизвикват широко недоволство в цялата страна, начело на което застават албанските клубове. Техните дейци критикуват правителството за явния стремеж да внася раздор и разцепление между народа и да парализира още в самото начало неговото културно-просветно и национално дело. Движението взема широки размери и в Охрид, Струга, Елбасан, Лерин, Костур и Корча се провеждат митинги с възгласи ”Да живее албанския народ с неговата латиница”. Тези прояви са подкрепени от голяма част от гегите в Шкодренско, които също се обявяват в подкрепа на латиницата.

Посегателствата за обезличаване на албанския народ принуждават патриотите да водят упорита борба против непригодната за техния език арабска азбука. Това се превръща във въпрос за запазване на народната самобитност, защото става ясно, че младотурците действат не по филологически причини, а по чисто шовинистични съображения. В тази връзка през март 1910 г. в Битоля е свикан конгрес, който има за задача да ”усили” разпространението на латиницата. Особено насърчително за патриотите се оказва присъствието на представители от Косово, които до този момент са се отнасяли резервирано към делото на албанското възраждане.

Независимият в. ”Дневник”, който следи процесите в Албания пише, че положението в провинцията ще постави пред Високата порта нов политически въпрос. Заключение е, че борбата за латинската азбука и процеса на формиране на национално съзнание се води с ясна цел – обезпечаване на културно-националното определение на албанската нация като етап към политическо обособяване.

Усилията за откриване на народни училища и приемане на латинската азбука стават обединителен елемент на народното движение в Албания. В южната част на страната доминира културно-просветната линия, осъществявана от многобройни конституционни клубове и дружества. Борбата срещу младотурския режим в Северна

Албания също се проявява в движение за защита на народното просвещение, но и със силна съпротива срещу опитите за промяна на обичайната система на управление, осигурена от придобитата през вековете автономия.

От своя страна младотурците преценяват, че момента е благоприятен да сложат край на периодичните вълнения и да въведат общите закони на империята в размирната Албания. Това предизвиква силна съпротива в Косово, където през март започват вълнения, които ”поразяват” управляващите. Албанските депутати в турския парламент реагират незабавно и настояват за изпращане на анкетна комисия, която да изясни причините за недоволство. В отговор правителството изпраща войска под командването на Махмуд Джавид паша, за да овладее положението, защото младотурците имат голям политически и партиен интерес да смажат противоконституционното движение.

Задачата се оказва трудна и командващия е заменен от Шефкет Торгут паша, който начело на 30 батальона трябва да сломи съпротивата на албанците. Това ще даде възможност на гражданските власти да пристъпят към организиране на редовна администрация и правосъдие, разширяване органите на фиска, преброяване на населението и други общодържавни мероприятия.

Първоначално Младотурският комитет прави опит за мирно уреждане на конфликта и поставя редица условия на бунтовниците - да се завърнат по домовете си, да започнат да плащат данаци и да осигурят наборници за армията. В замяна се обещава построяване на пътища, болници и училища, но за събиране на оръжието, което е главна цел на експедицията, не се споменава нищо.

Водачите на движението от Северна Албания не приемат направените предложения и са далеч от мисълта за прекратяване на съпротивата. Известният лидер Идрис Сефер постига споразумение с някои от албанските първенци в Дебър за общи действия, с което се поставя началото на организирани действия и се създава чувство на национална солидарност.

През април 1910 г. Шефкет Торгут паша, начело на 80-хиляден експедиционен корпус, ”събран” от всички краища на империята започва настъпление и след кървави сражения овладява контролирания от въстаниците Качанишки проход. След тази победа войските се насочват към прохода Църнолево, като селата Будаково, Езерце, Зворце, Белинци и Щимля са изгорени. Успехът озлобява албанците, които се съсредоточават в околностите на Дреница и достигат 25 000 пушки, както се броят

албанските бойци. Същевременно въстаниците възприемат нова тактика, която включва внезапни нощни нападения над противника, с което внасят паника сред войниците.

В Цариград управляващите бързат да заявят, че Косово е успокоено, но след оптимистичните изявления пристигат тревожни съобщения от Шкодра и Янина, където населението се обявява против покоряването на страната. Водачите на католическите кланове също следят събитията и вземат решение при опит от страна на войските да съберат оръжието, да окажат подкрепа на сънародниците си мюсюлмани.

Създаденото революционно положение се използва от албанските патриоти за сближение с гегите и подготвяне на обща акция. За целта в Кичевско и Крушевско са изпратени агитационни чети, които обикалят селата и с "беса" обвързват всички мъже, от които не се изисква нищо друго, освен да се наричат албанци. По същото време въстаниците от Дебърската Малесия, Люма, Дяково и Ипек се оттеглят в планините и заявяват, че ще се борят до последна капка кръв против всякакви нововъдения, за което дават клетва.

В средата на май военният министър Махмуд Шефкет паша започва преговори с албанските водачи, за основа на които е обещание от страна на Високата порта да зачита по-главните албански привилегии. В тези отстъпки не влиза най-важното и изконно за албанеца положение – правото за притежание и ползване на оръжие. Турските военни власти категорично поставят въпроса за неговото събиране, при което албанците предават само негодни и излезли от употреба пушки.

Събитията в Албания създават нестабилно положение в региона, което предизвиква опасения както в европейските, така и в балканските столици. Сръбският външен министър д-р Милован Милованович в разговор с българския пълномощен министър Андрей Тошев изказва желание Високата порта да се ангажира с колкото е възможно по-крайни средства в борбата с албанците, което ще доведе до сериозно разцепление сред мюсюлманите. Същевременно представя Сърбия за лоялна към Османската империя, като не скрива желанието си да види младотурците ангажирани в една опасна авантюра. Албанските вълнения вълнуват и управляващите в Цетине, които разчитат, че в хода на въстанието крайграничните албански племена ще преминат в състава на черногорската държава. Поради тези съображения княз Никола нарежда правителството да подкрепи въстаниците и да им отпусне част от получените от Русия пушки и патрони, а в случай на необходимост, обещава да приеме бежанците

на своя територия. Крайно изостреното положение в Албания занимава и политическите кръгове във Виена и Рим, вследствие на което Солун "има честта" да приеме в свои води една италианска и австрийска ескадра, което косвено окуражава въстаниците. Българското правителство, което е добре информирано запазва "съзерцателно" отношение по събитията в Албания и в духа на предстоящото посещение на престолонаследника Юсуф Иззедин ефенди в София, пожелава на "млада" Турция да излезе с чест от затрудненията.

След репресивните мерки на младотурското правителство срещу първата след революцията от 1908 г. масова съпротива на албанския народ, обстановката на Балканите съществено се променя. Комитетът "Обединение и Напредък" предприема шумна кампания в подкрепа целостта на Османската империя, но не може да скрие истината за положението в Албания. Същевременно, за да попречат на разпространението на вълненията в другите вилаети, властите предприемат арести в Скопския и в някои части на Битолския вилает, като предават на военно-полевите съдилища 162 души, участвали в боевете при Ипек и Дяково. Заедно с това отнемат оръжието, опожаряват обезлюдените села, разрушават кули, събират новообранци, а 30 комисии описват имуществото на населението, разпределят го на категории и го облагат с данъци.

Европейските дипломати са обезпокоени от действията на младотурците, но опитите да убедят властите да прекратят изстъпленията остават без резултат. Напротив, в дните на втората годишнина от Хюриета правителството отчита, че "мъдрата политика" и усилията за съхраняване на държавата са "достойни за похвала". Албанският патриот Ибрахим бей обяснява действията на младотурците с политиката на денационализация, осъществявана главно чрез посегателство върху училищното дело. Албанското движение определя като спонтанно и национално, защото "клони" към административна автономия и културен подем на страната. Относно оръжието изтъква, че албанците няма да го предадат, защото е необходимо за условията в които живеят.

Събитията в европейските владения на Османската империя показват, че конституционният режим, който трябва да "освети" нов ред в държавата е несъвместим с положението в Албания. Поради това политическият резултат за правителството е отрицателен, защото остава открит въпроса за отношенията между турци и албанци. От друга страна репресивните мерки създават благоприятна почва съществуващата

вековна омраза между тоски и геги значително да намалее. Това подпомага дейността на албанските патриоти, които съзнават, че са слаби за открита борба и първо трябва да работят с водачите на племената, които са недоволни от младотурския режим.

След потушаване на въстанието Албанският въпрос остава в центъра на политическия живот на Османската империя, което доказва, че учреденото през 1908 г. ново управление е пропуснало възможността да се утвърди като жизнеспособно пред своите поданици и цивилизования свят. Липсата на желание за коренни реформи, основани на децентрализацията изключват всяка надежда за подобряване положението на нетурските народи в империята. Това положение определя по-нататъшната съдба на Европейска Турция и ”отключва” процеси, които през следващите месеци раздвижват балканските държавници. Великите сили се стремят да удържат съществуващото положение, но техните дипломати поставят под съмнение държавно-териториалното устройство в региона.

Първ реагира на създадената ситуация крал Никола, който се стреми да спечели популярност сред албанците като раздава оръжие и оказва гостоприемство на емигрантите. Управляващите в Атина също следят събитията и преценяват, че е в гръцки интерес създаването на албанска държава, като защита от славянската опасност. Поради това обещават подкрепа за въстаниците, като поставят условие когато Албания се освободи да влезе в уния с гръцката държава. Под егидата на крал Георги ще се нарекат Елино-Албанско кралство, което ще има собствени учреждения и автономни права. Направените предложения не впечатляват албанските патриоти, които изказват желание за ”солидарна” работа с българите и предвиждат създаването на емиграционен център в София.

Раздвижването сред албанските патриоти, които посещават и търсят подкрепа в балканските и европейските столици е повод пълномощният министър Д. Ризов отново да настоява България ”час по-скоро” да направи своя албанската кауза. Той е дълбоко убеден, че ”несолидаризирането и неподпомагането” на албанското национално и политическо обособяване е непоправима политическа грешка. Предупреждение за ”отваряне” на Албанския въпрос прави и Н. Колушев, защото проблема ”взима значението, което никога до сега не е вземал” и е неразривно свързан с българското народно дело в Македония.

Събитията на Балканите засилват желанието на Черна гора да осъществи териториалното си разширение. В тази връзка външният министър д-р Лазар

Томанович предлага на България общи действия, което предизвиква безпокойство в Белград. Същевременно крал Никола води преговори с турския дипломат в Цетине за завръщане на бежанците, като изтъква, че е получил право да разисква въпроса и да иска гаранции от Цариград, за да не се повторят размириците. Искането на черногорския владетел е основателно, защото освен приетите хиляди албански бежанци, още 5 000 мирдита молят за убежище

Младотурците бързат да влязат в ”пътя на отстъпките” и в началото на ноември 1910 г. турската легация в Цетине предава нота на черногорското правителство. Високата порта официално съобщава за направените отстъпки, с което се отказва от първоначалното си решение да прилага в Албания законите, които са в сила в империята. След обявената амнистия голяма част от бежанците се завръщат по родните си места, но водачите не вярват на дадените обещания и остават в Черна гора, където предприемат усилена дейност за подготовка на ново въстание. Това съвпада с желанието на крал Никола, който полага усилия да ги задържи като залог на своето влияние и намеса в работите на Северна Албания. Във връзка с това д-р Колушев настоява пред цар Фердинанд да получи инструкции и да се определи линията на поведение, при което получава указания да насърчава албанците материално и морално, защото обстоятелствата благоприятстват за ”мъчнотии на опасната Турция”.

На действията на турските военни експедиции, изпратени да ”задушат” първите прояви на албанското пробуждане се противопоставят патриотите-националисти, които след като поставят въпроса за народни училища и албанска азбука, издигат идеята за автономия, която се разпространява в цялата страна. В резултат на противоборството на тези фактори настъпва бърза и ”незабелязана” еволюция в духа на албанците, определена като рядка в историята на народите, последиците от която се разглеждат в третата глава **”Малесорското въстание от 1911 г.”**, разработена в пет параграфа: **1). Албанският стремеж към автономия; 2). Начало на въстанието – март 1911 г.; 3). Шкодренската Малесия – център на поредното заплитане на Балканите; 4). Изостряне на напрежението в Албания; 5). Обиколката на султан Мехмед V.**

След събитията през 1910 г. турското правителство изявява желание за помирение с албанците - амнистира участниците във въстанието, връща им конфискуваното имущество и правото да носят оръжие. Независимо от това, албанските водачи не вярват на дадените обещания и не желаят да се завърнат в

отечеството си, продължава и преминаването на нови групи бежанци в съседното черногорско кралство.

Окуражени от постигнатата морална победа над младотурците, албанските лидери преценяват, че момента е благоприятен, за да предприемат по-решителна акция в защита на националните интереси. За целта през януари 1911 г. е свикван събор в Подгорица, на които присъстват около 2 000 души от всички краища на Албания, които вземат решение да се търси помощ от европейските държави срещу турските безчинства. По същото време е издаден позив, в който се декларира, че подтиснатите народи се готвят за "освободителна война" и ако Турция не приеме поставените условия, Албанският въпрос няма да се разреши по мирен път.

Във връзка с нарастващото напрежение, Младотурският комитет изпраща свои представители да се запознаят с положението в Албания. След обиколка в района на Дебър и Елбасан пратениците заключават, че населението е "сериозно увлечено" в националната си кауза и опита на правителството да се противопостави на неговия стремеж ще предизвика сериозни сътресения.

Изострянето на Албанския въпрос поставя Османската държава пред труден избор – да се модернизира или да не съществува. Въпреки, че младотурците съзнават опасното положение, не възприемат пътя на действителните промени, а се ограничават с обвинения към Черна гора, Италия и Австро-Унгария в подстрекаване на албанците към революционна дейност.

Събитията в Западните Балкани поставят на дневен ред и проблема за териториалните очертания на Албания, което оказва силно влияние върху политиката на Черна гора, Сърбия и Гърция. Крал Никола бърза да вземе мерки, които да възмездят политиката му спрямо албанските бежанци, поради което търси сближение с България. Сърбия, която следва съветите на Русия, също е за споразумение между балканските държави, но не с цел да се предизвикат преждевременни сътресения, а да се използват такива, ако настъпят. В София продължават да гледат на албанското движение като периферно за външната политика, което руши основите на Турция и има косвено значение за националните интереси на България.

Малесорското въстание започва през март 1911 г., подготвено от "сплотените" албански революционери в Подгорица, израз на стремеж за самостоятелен политически живот, но и "голяма доза" жажда за отмъщение. Този акт, последица от жестокостите на "разсвирепелите орди" на Торгут паша започва с нападение на католическите

племена над градчето Тузи, където е обезоръжен турския гарнизон и са разграбени оръжейните складове, след което са атакувани погранични постове.

Турските власти са разтревожени от започналите кървави сражения, а офицерите ”губят ума и дума”, защото в Шкодра и Скопие няма достатъчно войска, а в Малесията са въстнали повече от 3 000 албански католици. Към тях се присъединяват 2 000 черногорци, въпреки, че правителството в Цетине продължава да твърди, че се държи неутрално и счита въстанието за вътрешен проблем на империята.

За усмиряване на Шкодренския вилает Високата порта отново назначава за главнокомандващ Шефкет Торгут паша, срещу което се обявяват албанските депутати. Едновременно с това продължава извозването на войски, които след ожесточени боеве около езерото Кастрати, успяват да превземат Тузи. Като отражение на събитията в Шкодренската Малесия, в Долни Дебър, Мат и Средна Албания се появява брожение. Властите се стараят да прикрият нарастващото недоволство, но пристигането на Торгут паша предизвиква протести и в Косово, при което И. Болетинац подготвя въоръжена акция в околностите на Дяково.

Последните събития, определени от д-р Колушев като ”Първата албанска революция”, тревожат европейските политици и дипломати, защото последиците от поредното източно заплитане са непредвидими. За да се информират за положението в балканските владения на Османската империя, в Солун пристигат много чужди кореспонденти – десет италианци, трима французи, двама белгийци, петима англичани, двама руснаци, четирима германци, швейцарец, испанец, алжирец и специален пратеник на българския вестник ”Утро”.

Положението значително се влошава, когато започват сражения между турските погранични постове и черногорското население, което властите бързо привеждат в бойна готовност. Това изостря напрежението между Цариград и Цетине и българската преса предупреждава, че хиляди черногорски емигранти се завръщат от Америка, коментирани като признак за предстояща война.

От друга страна събитията в Албания засилват подозренията в Белград, че албанските ръководители не действат самостоятелно и не изключват възможността Черна гора да е оръдие на австрийската политика. Въпреки, че поддържането на анархията отслабва империята, сръбските политици не желаят усложнения на Балканите. Българското външно министерство също реагира, като нарежда на Н. Колушев да следи със ”зорко око” албанското движение. В този напрегнат момент, най-

спокоен се оказва турският дипломат във Виена, който споделя с българския си колега Иван Салабашев, че албанското въстание няма обезпокоителни размери и скоро ще бъде потушено. Рашид паша не вярва нито Австро-Унгария, нито Италия да подкрепят въстаниците, защото противоречията между двете държави са най-голямата гаранция за Османската империя, че статуквото на Балканите няма да бъде променено.

Направените оптимистични изявления не отговарят на настроенята в Цариград, където са силно притеснени от продължилото повече от два месеца въстание. Освен това недоволните от младотурския режим емигранти, които нямат воля и желание за борба в самата Турция са готови да използват в свой интерес всяко народно движение. В тази връзка пратеници на различни набързо образувани комитети пристигат в Цетине и установяват връзка с някои от албанските водачи, с цел да използват размириците.

В такава обстановка ген. Торгут паша издава прокламация, като обещава пълна и безусловна амнистия, ако въстаниците се завърнат по домовете си, предадат оръжието си и се подчинят на разпоредбите на Високата порта. От своя страна водачите на католическите кланове подготвят меморандум, подписан от 13 представители на груга, 19 на хоти, 7 на кастрати, 8 на кlementи и 7 на скрели, в който се казва, че Албания може да се приобщи към Османската империя само на основата на справедливостта и точното прилагане на конституцията.

Този отговор изненадва главнокомандващия, който нарушава даденото пред европейските консули в Шкодра обещание за примирие и започва неочаквана операция. Торгут паша разполага с 32 батальона, разделени на две колони, които трябва да образуват кордон по турско-черногорската граница и да спрат снабдяването на въстаниците с храна, оръжие и боеприпаси.

Съсредоточените многобройни турски части в Шкодренско и Косово не разколебават албанците, които са решени да се борят до край. Цар Фердинанд е информиран, че въстанието може да бъде потушено, но Албания няма да бъде умиротворена, което ще доведе до решаването не само на Албанския, но и на Македонския въпрос.

Дадената прогноза е реалистична, защото въстанието на Малесорите предизвиква усложнения между Турция и Черна гора, вследствие на което Русия отправя нота до Високата порта. Освен това клана мирдити обявява автономия и избира за председател на Албанското временно правителство адвоката Теренцо Точи. Под негово ръководство е изработена програма, основана на единството на езика и

историята, която предвижда равни права, независимо от религията. Към албанския народ е отправен призив за въоръжена борба, за да ”стане Албания само на албанците, свободна, независима, богата, щастлива и силна”.

Включването на най-силния католически клан във въстанието дава отражение в Южна Албания, където водачите преценяват, че в момента най-подходящото средство за борба е четническата дейност. Тази тактика е възприета, за привличане на широките маси, но в случай, че движението на Малесорите се разпространи към Елбасан, е взето решение да въстане цялата страна.

Експедиционният турски корпус отговаря на албанската съпротива с жестоки мерки, вследствие на което една италианска ескадра се насочва към албанския бряг. Австро-унгарското външно министерство също реагира, като категорично подчертава интересите си към покровителстваните от нея католици и съветва Цариград да се откаже от водената политика и ”влезе в пътя на отстъпките”.

Дипломатическата постъпка на Петербург, която не третира исканията на албанците, а разглежда намеренията на Турция спрямо Черна гора и предупреждението на Виена относно положението в Албания оказват влияние в Цариград. Освен чрез сила, младотурците търсят и други начини за овладяване на положението, при което решават турския султан да посети европейските провинции, за да се спечели отново албанския народ.

Обявеното пътуване на султан Мехмед V Решад преследва политическа цел – да се представи положението в балканските вилаети на Османската империя за нормално, както и да се създаде по-благоприятно впечатление в Европа, която се готви да се намеси в нейните вътрешните работи. В тази връзка е издадено комюнике по Албанския въпрос, с което се обявява, че военните действия са привършени. На въстаниците се дава срок да се подчинят и предадат оръжието си, след което ще се приложат мерки за обезпечаване благосъстоянието на населението. За целта са дарени 30 000 т.л., но в случай, че бунтовниците не се съгласят, властите предупреждават, че ще отговорят с нови репресии.

В такава обстановка започва обиколката на турския сюзерен в Македония, Албания и Стара Сърбия, които администрацията е разорила, а политиката на младотурците е довела до пълно отчаяние. Дори бляскавите тържества на Косово поле и поклонението пред мавзолея на султан Мурад, които са официалния мотив за пътуването не могат да прикрият нищетата на подтиснатите народи. Резултатът от

височайшото посещение е обобщен от известния патриот Хайдар бей от Битоля: ”Младотурците не можах да ни дадат друг, по-удобен случай от посещението на Султана, който ни даде възможност да се срещнем с другарите ни от всички албански краища и да разменим мисли и възгледи върху сегашното положение и върху предстоящата ни дейност, която сигурно ще получи тласък след този обмен на мисли. И това ще бъде единствения ефект от султанското посещение”.

Султанската молитва и грандиозните чествания в Косово, целящи консолидиране на мюсюлманското население, обещанията за реформи и обезпечаване благосъстоянието на албанците, както и обявената обща амнистия не дават очаквания резултат. Напротив, албанските въстаници отказват да се подчинят и поставят свои условия. Същевременно очевидната слабост на младотурските управляващи намалява доверието и надеждата на Великите сили за разрешаване на поредната криза по мирен път. Това дава възможност за нова намеса във вътрешните работи на Османската империя и се отразява на външнополитическия курс както на големите европейски, така и на малките балкански държави.

Последиците от ”дивната” албанска революция, продължила повече от три месеца, която Цариград бърза да обяви за ”привършена” са изяснени в четвъртата глава **”Отражение на Малесорската криза”**, представена в четири параграфа: **1). Българските дипломати за перспективите на Албанския въпрос; 2). Албанската ”Червена книга”; 3). Опасност от конфликт на Балканите; 4). Компромисът с шкодренските малесори – начало на общоалбански искания.**

Вестник ”Дневник” поздравява ”героичната албанска нация” за положените усилия за самостоятелен живот, които традиционно свързва с автономията на Македония. Поради това призовава в името на тези ”свободолюбиви и автономни идеали” да се коментира българо-албанската солидарност. За разлика от пресата, управляващите в София не изменят своето отношение към албанското национално движение, въпреки, че го разглеждат като фактор в борбата против Османската империя. Преднамерената сдържаност не пречи военните специалисти да преценят положението в бунтуващата се провинция като сериозно, за което нареждат на военното аташе в Цариград да събере информация за ефективна на турската армия.

Българското външно министерство също засилва вниманието си към Албания, като отчита, че докато Великите сили се опасяват от военни действия на полуострова, балканските държави са силно разтревожени от застъпването на Австро-Унгария и

Италия за създаване на обширна автономна албанска област под техен протекторат. В тази връзка пълномощният министър в Белград прави обширно изложение в което признава, че народното дело изисква хронично недоволство в Албания. Наред с това А. Тошев предупреждава, че включването на Шкодренския, Янинския, Битолския и Косовския вилает в границите на бъдещата автономна област е във вреда на българския национален стремеж. Опасения от създаването на "Велика Албания" изпитва и цар Фердинанд, умишлено поддържани от руския посланик в София.

Аргументиран анализ по повдигнатите въпроси прави и д-р Колушев, който обръща внимание върху настъпилата еволюция в националното движение на албанския народ. Той подчертава и подкрепата на "малка и бедна" Черна гора и целенасочените действия на управляващите за спечелване на крайграничните албански кланове. Но посочва, че тази "игра" на крал Никола, която старателно се прикрива е "второстепенен елемент" в албанското въстание, в което главна роля изиграват патриотите и задграничните емигрантски колонии. Дипломатът отбелязва и едно "чудно" противоречие – докато в Петербург отдават албанското въстание на австро-унгарската политика, за чийто агент смятат Черна гора, във Виена са убедени, че крал Никола действа със съгласието и подкрепата на Русия. В края на изложението предупреждава, че Албанският въпрос е сериозно поставен и да се реагира срещу него означава да се направи сериозна политическа грешка. Това ще създаде опасно настроение сред дейците на албанската национална кауза, с неблагоприятни последици върху българското народно дело в Македония.

Същото мнение споделя и Д. Ризов, според когото след анексията на Босна и Херцеговина, Албанският въпрос "фатално и органически" е свързан със съдбата на Македония. За пример дава отношението на "престарелия и амбициозен" черногорски владетел към албанците, с помощта на които се стреми да осъществи дългогодишните си планове.

Докато българските дипломати изказват различни възгледи по Албанския въпрос, крал Никола полага усилия да представи положението на границата за изключително сериозно. Той е загрижен от близкия край на придобитото влияние сред Малесорите, поради което търси съдействие от Русия. Като не намира подкрепа за своите намерения, сменя тактиката и обявява, че е готов да съдейства за прекратяване на албанското въстание и възстановяване мира в областта. Под негово председателство чуждите дипломати в Цетине вземат решение турският пълномощен министър да

представи пред албанските лидери всички отстъпки, направени от Високата порта. По време на срещата, делегатите внимателно изслушват Садредин бей и го уведомяват, че на 10 юни 1911 г. на събрание в черногорското село Герче са изработили исканията на албанския народ.

В "Меморандума от Герче" или албанската "Червена книга" се прави безпощадна критика на младотурския режим и се излагат основните албански искания, формулирани в дванадесет точки. В текста думата "автономия" не се споменава, но е начертана широка териториално-административна самостоятелност на Албания. След като се заявява верност към султана и преданост към Османската империя, се предупреждава, че само след приемане на тези условия въстанието ще бъде прекратено.

Исмаил Кемал бей, автор на документа, планира посещение във Виена и Лондон, за да представи пред европейското общество изложените искания. Албанският патриот разговаря и с д-р Колушев, като намеква, че България, като най-силен политически фактор на полуострова може да бъде полезна на албанското народно дело.

Появяването на "Червената книга", която формулира програма от името на цяла Албания, произвежда силно впечатление в Европа. Английският външен министър Едуард Грей обмисля международна намеса в Турция и Черна гора, но европейските дипломации отклоняват предложението. Българският представител в Париж Димитър Станчов съобщава, че независимо от официално заявените позиции, Албанският въпрос интересува Великите сили повече, отколкото може да се предполага.

Осъзнали опасността от задълбочаване на конфликта, в края на юни 1911 г. в Цариград бързат да удовлетворят някои минимални искания на албанците, като разрешават отварянето на всички закрити училища. Това не впечатлява въстаниците, които отказват да се покорят и отново се готвят за борба. В Южна Албания четите предприемат терористично-анархистична дейност и насочват усилията се към подготовка на ново движение, когато бунта на Малесорите бъде потушен.

Неизгодната позиция на Високата порта и насърченията на черногорското правителство окуражават въстаниците, които нападат турските войски, кръстосват въстаналата област и ежедневно водят сражения. Крал Никола продължава задкулиската борба и се стреми да покаже, че албанците държат на неговата намеса и само чрез личното му участие мира може да бъде възстановен. В тази връзка министър-председателят д-р Л. Томанович отново се интересува какво поведение ще следва България, като подчертава ползата за двете държави от развитието на Албанския

въпрос. Подобни сондажи черногорските управляващи правят в Белград и Атина, но и там са на мнение, че нарушаването на статуквото в региона не е в интерес на балканските народи.

След получения отказ и след поредното предупреждение от Петербург, крал Никола започва ежедневни съвещания със Садредин бей относно програмата за отстъпки на въстаниците. Колушев свързва настъпилата промяна в поведението на черногорския владетел с желание да се приключи по-скоро с Малесорския въпрос, но подчертава, че с това не се разрешава албанския проблем, дори "не се приближава" до него.

От своя страна албанските емигранти в Черна гора предприемат енергични действия и настояват за приемане на изложените в "Червената книга" условия. За да преодолее различията между дадените и исканите отстъпки, пълномощните министри на Италия, Австро-Унгария и Русия се включват активно в провежданите консултации, в резултат на което е постигнато окончателно споразумение.

На 21 юли 1911 г. изработените от крал Никола отстъпки за умиротворяване на въстаналата Шкодренска Малесия са приети. Правителството в Цариград бърза да се съгласи, защото ако и този път не успее да усмири Албания, Европа ще се намеси.

Първоначално бежанците проявяват недоверие, но насърчавани от черногорските си покровители решават да се завърнат, като само за няколко дена над 2 000 жени, деца и мъже минават границата. Турските власти полагат особени грижи по тяхното настаняване и прехрана, защото са доволни, че въпроса за автономията на Албания е оставен на втори план.

Вестник "Камбана" характеризира дадените отстъпки като нов удар върху престижа на Османската империя и нова "пламенна" покана към поробените народи с оръжие да извоюват "погазените правдини". На противоположно мнение е в "Мир", който пише, че албанското въстание е на привършване и направените отстъпки не накърняват достойнството на младотурската власт. Вестникът изразява позицията на българското правителство и пожелава империята да бъде "предадена" на реформите, които са наложителни за нейното възраждане.

След като Високата порта и черногорското правителство постигат съгласие по условията за прекратяване въстанието на католическите кланове, Албанският клуб в Цариград подготвя меморандум до великия везир. На Хакъ паша се напомня верността на албанските мюсюлмани към Османската империя, които настояват да получат

същите отстъпки, дадени на шkodренките малесори. Инициативата намира подкрепа сред първенците в Косово, които обсъждат горните искания и избират комисия, която да действа за прилагане на отстъпките в останалите краища на страната.

По същото време в Южна Албания революционното движение взема големи размери, подкрепено от албанските комитети в София, Атина, Букурещ и Цетине. Турските власти незабавно предислоцират военни части от Северна Албания и изпращат албански емисари да преговарят за прекратяване на борбата, като съобщават отстъпките, валидни за Южна Албания. Наред с това Високата порта бърза да уреди отношенията си с Черна гора, като изпраща комисия, натоварена да реши всички спорни въпроси между двете държави.

В края на август, когато Албания изглежда умиротворена, в Рим е проведено съвещание, на което се разглеждат важни въпроси на албанското национално движение. Чрез специален мемоар албанските клубове и комитети вътре и вън от страната са уведомени, че отстъпките, направени на Малесорите, съставляват краен минимум от общоалбанските искания. С тях се преследва автономията на страната, без да приключва открития албански въпрос. Взето е решение временното затишие след компромиса с Малесорите да се използва за организиране на албанските сили, като се изключват общи действия с гърците и сърбите, но се допуска сътрудничество с българите. Албанското национално движение се поставя вън от влиянието на Австро-Унгария и Италия, защото процеса на национално формиране има чисто албански характер. По време на разискванията делегатите обсъждат и поведението на крал Никол и отправят “дръзки упреци”, защото смятат, че е злоупотребил с доверието на водачите и се е възползвал от албанското движение за целите на своята политика. На критика е подложен и Исмаил Кемал бей, наречен изменник на народната кауза, поради договаряне с гърците, като е обвинен, че е “раздухал” бунта на Малесорите и се е противопоставил на неговото разпространение на юг.

Очертаните тенденции в албанското национално движение придобиват ново развитие след избухналата през есента на 1911 г. Итало-турска война, която задълбочава кризата в Османската империя и променя ситуацията на Балканите. Петата глава “**Албанският въпрос в навечерието на Балканската война (октомври 1911 г. – октомври 1912 г.)**” изяснява тези важни за региона процеси в пет параграфа: **1). Задълбочаване на кризата в Европейска Турция; 2). Ново раздвижване в Албания;**

3). Мисията на османския министър на вътрешните работи; 4). Албанският въпрос на дневен ред; 5). Балканите пред радикални промени.

Закъснените и половинчати мерки на Високата порта не могат да заличат последиците от репресиите в Албания, които се отразяват на общото състояние на Османската империя и на съществуващите противоречия между правителството и комитета "Обединение и Напредък".

В Цариград са обезпокоени и от поведението на Черна гора, която според д-р Колушев ще използва всяка възможност, за да се наложи като фактор в западната част на Балканския полуостров. Тези опасения са основателни, защото сътрудничеството между албанските революционери и черногорските власти е подновено. Наред с това водачите в Беранска, Ипекска и Дяковска каза отказват да предават списъци с новобранци, при което властите правят опит чрез сила да наложат закона.

Заплахата от нови усложнения принуждава младотурците по време на своя Четвърти редовен конгрес да издигнат лозунг първо да се спаси държавата, след това да се преустрои. В тази връзка делегатите гласуват всички албанци да получат дадените на Малесорите отстъпки, но без да се бърза при тяхното прилагане. Приетите в Солун решения не оказват влияние върху населението в неспокойната провинция, нито върху пограничните турско-черногорси инциденти и сблъсъци, които се възобновяват и зачестяват.

Българският дипломат в Цетине, който следи събитията в страната на "страшните сюрпризи и големите преувеличения" предупреждава цар Фердинанд, че в близко време Албания ще се превърне във важен фактор, както при разрешаване на балканските проблеми, така и на турското присъствие в Европа. На същото мнение са и ръководителите на временно установения в Корча Албански вътрешен централен комитет, които издават циркуляр. В документа, плод на албанското национално еманципиране, бурно проявено след 1908 г. се осъжда засилената агитация на черногорските емисари за обявяване на въстание, инспирирано и ръководено от Цетине, също и движението на мирдитите в полза на австрийския политически протекторат. В тази връзка комитетът приканва албанския народ да поднови борбата, временно преустановена след итало-турския конфликт. Дейците на организацията преценяват, че е настъпил момента за активни действия с крайна цел обединение и политическа автономия на страната. Като средство се препоръчва революцията, която

според българския консул в Битоля Т. Недков има сериозни привърженици и намира широко одобрение.

През първите месеци на 1912 г. младотурците насочват своето внимание към осъществяване решенията на конгреса, свързани с приобщаване на албанците към османското отечество. За целта в Косовския и Шкодренския вилает са изпратени делегати, които трябва да проучат условията за разширяване на първоначалното образование сред албанците.

Положените усилия от страна на Високата порта за културен подем се посрещат без ентузиазъм, защото идват много късно, освен това предвидените суми са толкова малки, че на инициативата се гледа като на предизборна кампания. Затова водачите от Северна Албания отправят ултиматум до Високата порта и настояват да се изпълнят дадените през 1911 г. обещания, в противен случай заплашват, че през пролетта ще избухне ново въстание в цялата страна.

Междувременно недоволството от турската администрация в Албания се увеличава, особено след опит за събиране на данъци. В резултат населението се поддава на агитацията на патриотите, като в по-големите села на Дебърската Малесия се образуват комитети със задача набавяне на оръжие и образуване на чети. Постигната е и договореност между албанските мюсюлмани и християни за обща акция. Водачите на Шкодренската Малесия също реагират и предават меморандум на европейските консули в Шкодра, в който в остра форма посочват, че албанското население не вярва на властите и мирно разбирателство е невъзможно. Поради това Великите сили трябва да се намесят и гарантират за точното изпълнение на дадените от Високата порта обещания, в противен случай заплашват, че ще потърсят правата си чрез въстание.

Задълбочаването на политическата криза в Османската империя, явната борба на опозицията с комитета "Обединение и Напредък" и последиците от войната с Италия застрашават управлението на младотурците. Не по-малка заплаха представлява и готовността на албанците за въоръжена борба. Високата порта взема мерки и назначава комисия под председателството на военния министър Махмуд Шефкет паша, която предвижда създаването на пет жандармерийски полка, които под наблюдението на чуждестранни офицери да осигуряват реда в европейските части на империята. Заедно с това, друга комисия, начело с министъра на вътрешните работи Хаджи Адил бей получава пълномощия да обиколи вилаетите и да разреши всички въпроси, с оглед на предстоящите избори.

След решението за изпращане на Реформената комисия, турските власти в Косово проявяват усърдие в унищожаването на четите, за да създадат впечатление за спокойствие и ред. По време на обиколката вътрешният министър разпределя суми за поправка и построяване на пътища, раздава семена за посеви и премества административни и съдебни чиновници, срещу които има оплаквания. На мюсюлманските общини са отпуснати помощи за построяване на училища, а срещу големи суми са спечелени няколко албански първенци. За разлика от проявената щедрост при купуване на правителствени привърженици, Хаджи Адил бей проявява сдържаност към минималните албански културни искания и дава уклончиви отговори по въпроса за изучаването на албанския език с латиницата.

Показателно за отношението на албанците към поредната инициатива на Цариград е нападението на няколко чети, съставени от мюсюлмани и католици над мисията. За да предотврати следващи инциденти, Хаджи Адил бей изпраща албански емисари, които в лични срещи с местни първенци разясняват добрите намерения на младотурското правителство. Пратениците са натоварени да изкажат съжаление за извършените грешки, както и желание за спечелване доверието на албанците, чиято лоялност е от съществено значение.

Предприетата агитация не дава резултат, недоволството в Северна Албания се увеличава, продължават вълненията в южните части на страната. Подробни сведения и анализ на положението в Косово прави д-р Колушев, който посочва, че събитията изглеждат сериозни, без да имат характер на общо въстание. Но подчертава, че това е поредно предупреждение към младотурците, които не могат с временни мерки да успокоят албанците. Дипломатът характеризира и поведението на черногорските власти, които преувеличават значението на албанското движение и се готвят да подкрепят всяка проява.

В началото на май водачите от Косово свикват конгрес, за да подготвят мемоар до Високата порта в който да изложат всички искания. Католическите кланове също провеждат събор на който демонстрират солидарност, без да вземат конкретни решения, защото изчакват по-нататъшното развитие на движението сред мюсюлманските племена.

Във връзка със сериозния характер на събитията, военният министър Махмуд Шефкет паша налага бързи и енергични мерки и придвижва войски към Албания, което предизвиква незабавна реакция сред населението. Но според валията на Солун,

провежданата политика е в основата на масовото недоволство и Цариград е мястото, където трябва да се лекува ”албанската болест”.

Направената оценка и препоръка от представител на официалната власт е закъсняла, защото процесите, в които участва цялото албанско население са необратими. На различно мнение се оказва Хаджи Адил бей, който след края на втората обиколка на Косово заключава, че Албанският въпрос се състои от ”дребни местни инциденти” и се преувеличава. Той изказва уверено, че албанците няма да нарушат вековната преданост към Османската империя, но ако примирителната политика не даде резултат, правителството ще отговори с репресии.

Изявленията на вътрешния министър оказват силно влияние върху мюсюлманските кланове, които свикват албанските първенци от всички краища на страната. Решенията на Първото албанско народно събрание, както го наричат делегатите, са подкрепени с ”беса” и представляват редуциран вариант на мемоара на шкодренските малесори. По мнението на д-р Колушев това е отстъпление от идеята за автономия и първа стъпка към помирение с младотурците. Наред с това обръща внимание на факта, че клановете са съхранили предавания от векове спомен за Скендербег, с когото видните фамилии свързват потеклото си. Благодарение на тези важни за албанския характер обстоятелства, пропагандираната от водачите национална идея е приета добре от цялото население.

Заключението на дипломата е, че вълненията в Албания имат подготвителен характер и ще продължават да избухват в различни части на страната, без да доведат до решителни промени. В случай, че общото вътрешно положение в империята се влоши, борбите на албанския народ ще ускорят развитието на събитията. Затова счита, че настоящата 1912 г. е изключително важна за българското народно дело, поради което незабавно трябва да се започне подготовка, защото след няколко месеца ще настъпи момента за решителни действия. Колушев настоява да замине за София и лично да докладва на цар Фердинанд, защото ”работата на която съм се посветил от 10 години насам, взима окончателно ход, който сме и готвили, за да имаме утешението да видим в скоро време резултатите и”.

Балканският комитет в Лондон също е загрижен от положението в Османската империя и приема резолюция с която обвинява младотурците в неспособност да въведат нормален ред. В документа се посочва, че единственият изход от създаденото

критично положение е въвеждането на автономно управление в Албания и Македония, под наблюдението на Великите сили.

Във връзка с ”безпокойното положение” на Балканите, австро-унгарският министър на външните работи граф Леополд Берхтолд започва сондажи, като предлага създаването на международна комисия, която да обсъди и наложи децентрализация в управлението на Османската империя. Европейските политически кръгове изразяват различно становище по проблема, но всички са наясно, че Албанският въпрос е поставен на дневен ред.

За да спасят империята от разпад, младотурците съставят нов кабинет, като великият везир Гази Ахмед Мухтар паша се обявява за либерално управление. Най-важната точка в представената програма засяга албанското движение, което трябва да бъде прекратено не по пътя на насилието, а чрез реформи и задоволяване на всички искания. В тази връзка в Косово е изпратена комисия, начело с Ибрахим паша, която да ”изучи работите и установи отговорностите”.

Като отчитат създадената сложна обстановка, дейците на Албанския революционен комитет в Цетине решават да свикват конгрес. Само за няколко дни от различни краища на Косовския вилает тръгват многобройни делегации, към които се присъединяват пратеници на Средна и Южна Албания. В Прищина, превърнат в център на движението се събират около 20 000 албанци, които обсъждат всички искания и ги предават на Ибрахим паша.

Започналата борба за приемане на изработените условия се разпространява в различни части на страната. Големи групи въоръжени мъже се съсредоточават в Елбасан, Тирана, Мат и Долни Дебър, където турските власти са прогонени. Комитетът ”Черно дружество” издава манифест с призив да се продължи борбата и да се извоюва пълна автономия на Албания, с което да се осигури самостоятелно развитие на нацията. По същото време Байрям Цур и Иса Болетинац, начело на 1 500 албанци пристигат в Скопие, разбиват вратите на затвора и освобождават над 800 души, предимно българи. През следващите дни броят на пристигащите се увеличава и надхвърля 12 000, част от които охраняват околностите на вилаетския център.

Последните събития принуждават анкетната комисия, начело с Ибрахим паша да напусне Прищина и да пристигне в Скопие, където на 4 август 1912 г. в присъствието на косовския валия са прочетени 14-те точки на албанските искания. Делегатите настояват за специален административен режим в Албания и пълна децентрализация в

управлението, като заплашват, че ще окупира Битоля и Солун. Високата порта обещава да изпълни поставените условия, но бунтовниците трябва да се завърнат по домовете си и да чакат прилагането на реформите.

Действията на турското правителство временно успокояват косовските албанци, които изпълняват дадените препоръки. Различно е положението в Средна и Южна Албания, където четите отказват да сложат оръжие, докато албанския народ "не бъде еманципиран от турското подтисничество".

* * *

В навечерието на Балканската война дълго поддържаното статукво в региона се оказва празна формула, която задоволява европейските дипломации, но не и подтиснатите народи. Същевременно става ясно, че предложенията в "полза" на реформиране на европейските владения на Османската империя са обречени. Това принуждава управляващите в България, Сърбия, Гърция и Черна гора да ускорят преговорите, относно по-нататъшната съдба на Турция. Вследствие на създаденото напрежение, положението в региона се радикализира, при което войната става неизбежна.

Създаването на Балканския съюз ускорява развитието на Албанския въпрос. Патриотите издигат лозунг за автономия в границите на Османската империя, защото съществува опасност страната да бъде поделена между Сърбия, Гърция и Черна гора. Австро-Унгария и Италия, които имат дългогодишни аспирации към стратегическата провинция не се решават на едностранно завладяване, поради което се споразумяват за създаването на независима албанска държава. Това решение възмездява борбата на албанския народ, на когото предстои да извърви трудния път от нормите на традиционното към принципите на модерното общество.

От друга страна опитите на Великите сили да разрешават международни въпроси, съобразно своите интереси като използват малките държави, обикновено не в полза на последните, имат за последица ново натрупване на противоречия и тенденции. Създаването на независима Албания, когато балканските народи водят успешна война за изтласкане на Османската империя от европейския континент променя стратегиите на съюзниците. От това положение произлизат нови проблеми, проявени в последвалите два световни конфликта, с отражение в съвремеността.

* * *

Изследването на наличната документална база по Албанския въпрос е осъществено от гледна точка на националния стремеж за политическо обединение на изкуствено разделения български народ. Основният извод е, че меродавните кръгове в София са много добре информирани за различните аспекти на албанското национално движение. Управляващите се въздържат от намеса и запазват ”съзерцателно” отношение към борбите на албанския народ, без да съумеят да се възползват от създадената ситуация.

Наред с тази констатация се открояват няколко основни момента, в които ролята на ”многопластовото, разнопосочно и противоречиво” албанско национално движение за дестабилизиране и омаломощаване на Османската империя има важно значение. Същевременно бързият процес на израстване на албанския народ, който под ръководството на своите водачи усвоява идеята за единство, създава нова тенденция в политическата ситуация в региона. И на края, следвайки времевата рамка, Албанският въпрос се явява като предизвикателство и консолидиращ елемент за малките балкански държави, които избират войната като средство за решаване на неотложния национален въпрос на Балканите.

* * *

Представеният дисертационен труд не изчерпва изворовата база и проблематиката, но се явява основа за по-нататъшни търсения, сравнения и обобщения. Важно е да се отбележи, че освен в исторически план Албанският въпрос има своя модерен смисъл и специално място в бъдещето на Балканите, защото интензивността на комуникациите между регионите се засилва, хората влизат в нови контакти и се запълва липсата на познание за останалите. Това ще даде възможност да се прогнозира проявлението на Албанския въпрос през XXI век, националноформационните процеси при който не са приключили. Оттук и шанса за вписване на малцинствените, етническите и националните проблеми в духа на съвременните международни стандарти, с което Балканите да “заличат” няколковековното си закъснение спрямо Европа.

Публикации по темата на дисертацията

1. **"Албанското освободително движение през погледа на българските дипломати (1908)".** – В: Известия на Националния исторически музей (НИМ), т. XVIII, 2007.
2. **"Между Изтока и Запада: Албанският народ в борба за единна азбука (януари-април 1910 г.).** – В: Известия на НИМ, т. XX, 2008.
3. **"Българската независимост и Албанският въпрос".** - В: Известия на НИМ, т. XX, 2010.
4. **"Българската държава "за или против" съюз с албанците (декември 1908 – март 1909)".** - В: Известия на НИМ, т. XXIII, 2011.
5. **"Албанският въпрос и Балканската криза (септември – декември 1911).** - В: Известия на НИМ, т. XXIV, 2012.

Участие в международни конференции

1. Международна научна конференция "Никола I Петрович Негош в обществения живот на Черна гора и Балканите", Черна гора – Цетине, 2010, доклад на тема **"Политиката на крал Никола по Албанския въпрос (1910)".**
2. Международна научна конференция "Русия и Балканите в последните три столетия", Черна гора – Бар, 2011, доклад на тема **"Руската политика на Балканите в рапортите на българските дипломати в Черна гора (1897-1908)".**
3. Българо-италиански симпозиум "Италия, България и Балканите (1870-1918)", България – София, септември 2011, доклад на тема **"Италия и Албанският въпрос: щрихи от българските дипломатически документи (1900-1912)".**